

Mindeme látszólag jelentéktelen események következtében tovább élhetett, amikor a halál, úgy tűnt, küszöbön áll. Nem látok benne semmi szándékot, de tudom, hogy lennie kell. Amikor odaült mellém a parton azon az éjszakán, éreztem, hogy a létének oka van, és ez éppolyan fontos, mint a sajátom. És még ha nem értem is ezeket az okokat, vagy tudom, mifélek, ugyanolyan kitapinthatók, mint az Indiai-óceán fölött lenyugvó nap, és ugyanolyan fontosak, mint a hatalmas planéták járása.

Gyanítom, ő többet tud ezekről a dolgokról. Mindkét találkozásunk alkalmával én lepődtem meg, nem ő.

The truth arrives disguised; therein the sorrow lies.

Koltai Gábor

LOVAGKOR VÉGE

*„Nos, az a nap,
amikor a lovak
oldalnézetbe felsorakoznak.*

*Megállunk itt,
sorba mind,
szobor lovagrend,
sisaklevéve,
s a lovak mind elügetnek.*

*És elügetnek
harapós lovaink
egy távoli csataterre,
mi állunk sisaklevéve,
lovagkor vége.”*

(Bereményi Géza)

1

Mondják, amikor az öreg La Mancha-i hidalgó már a halálos ágyán feküdt, Isten nagy kegyelemben részeltette, s ő világos elmével így szólt a körülötte állókhoz: „*Jó uraim, tudtukra kell adnom, hogy én már nem Don Quijote de la Mancha vagyok, hanem Alonso Quijano, akit ennek előtte jónak neveztek tisztességes életéért. Ellenségévé lettem Amadis de Gaulának, s számomra már gyűlöletesek a kóbor lovagságról szóló útszéli történetek.*”

Az öreg hidalgó utolsó szavaival csatlakozott ahhoz a népes táborhoz, amely ellen egész életében küzdött; azokhoz, akik szerint kóbor lovagok nem léteznek, és soha nem is léteztek. Álláspontja érthető; vándorlásai során azt tapasztalta, hogy a törvények, amelyekben hitt, nem működnek, s ezt rajta kívül (talán egy elmés, ámbátor együgyű kecskepásztor kivételével) mindenki belátja. A csodák és románcok világa összeomlott, ha ugyan létezett, s helyét egy józanabb világ foglalta el a maga nem ke-

vésbé sajátos törvényeivel. Alonso Quijanón nem kérhető számon, hogy halála előtt valamely megfogható világhoz kívánt tartozni.

De ki emlékszik Alonso Quijanóra? S – legyenek őszinték – ki emlékszik Amadís de Gaulára vagy Bernardo del Carpióra? Pedig kétség sem férhet hozzá, hős lovagok voltak.

Don Quijotét viszont (bármit szóljon is az öreg hidalgó) nem felejtették el. Tagja annak a sok lovagot számláló rendnek, amely oldalnézetben már felsorakozott a két világ közti mezsgyén. Sisakjuk kézben, a rostély felcsapva. Egyikük-másikuk felkapaszkodik rozzant Rocinantéja hátára, és kalandra indul, mert isten tudja, mégsem lehet örökké oldalnézetben felsorakozva álldogálni. Erről a lovagrendről lesz szó.

2

Cervantes és Shakespeare ugyanabban az évben halt meg. Tekintsük ezt véletlennek, azt pedig, hogy mindketten ellentmondásos, de legalábbis érzékeny viszonyban voltak a románcokkal, írjuk a kor számlájára. A reneszánsz talán leginkább neuralgikus pontja az lehetett, miként viszonyuljon a középkor már meghaladott eszményeihez és stílusjegyeihez. A csodákat, a szerelmek beteljesülésének ígérését, az isteni gondviselést, egyszerűen mindazt, ami a lovagi kultúrával együtt járt, mégsem lehetett egyszerre félretenni. A reneszánsz szerzők hol nosztalgiával, hol iróniával, hol megvetéssel írtak a lovagi románcokról. Egy biztos tehát: nem tudtak szabadulni tőlük.

Tekintsük véletlennek azt is, hogy Shakespeare TROILUS ÉS CRESSIDÁ-ja mindössze két évvel a DON QUIJOTE után jelent meg. A továbbiakról viszont aligha állíthatjuk, hogy nem többek különös egybeesésnél.

Mindkét írás a lovagi eszmények kiürülését mutatja meg egy olyan világban, amelyet már más törvények uralnak. Mindkét műben olyan férfiak szerepelnek, akik úgy beszélnek, mint a lovagok, úgy harcolnak, mint a lovagok, és úgy szeretnek, mint a lovagok, emiatt nevetségessé válnak, mindent elveszítenek, és kétszeres súllyal szakad rájuk mindaz, amit a valós világban nem voltak hajlandók tudomásul venni. Troilus és Don Quijote azokat a ki nem mondott törvényeket követi, amelyek szerint a háború és a párbaj becsületbeli ügy, a szeretők idővel egymásra találnak, a lovagok nem csapják be egymást, és olyasféle fogalmakat emlegetnek, mint „barátság”, „hősiesség”, „helytállás” vagy „szerelem”. Mindezt olyan környezetben, amely nevet rajtuk, s amelyen az olvasónak is muszáj nevetnie, mert ha embereknek s nem karikatúráknak tekintik őket, megrémül tőlük.

Mindkét mű a romantika anakronizmusáról szól. Az anakronizmus hőseit, a „szobor lovagrend” két lovagját mindkét műben felszippantja a világ, s ez mindenfajta katarzist megakadályoz. Mindkét mű csupa „elmés és mulatságos” epizódból áll, az egyik pikareszk regény, a másik vígjáték, a románcok és lovagtörténetek paródiái. A tréfák mögött azonban nosztalgia és világfájdalom húzódik. Egy fiatal fiú és egy öregember világfájdalma.

A két írás közös, emblematikus pillanata, amikor Troilus a lovagi tradíciók szerint szertartásos udvariassággal Diomedes védelmére bízza hölgyét. Diomedest azonban, akinek hasonló stílusban kellene válaszolnia, bosszantja a számon kérő hang, nem megy bele a játékba, s pusztá ellenkezésből kilátásba helyezi, hogy nem követi a szokást. Troilus szó szerint toporzékolni kezd, s ezzel a lovagtörténetek legjellemzőbb ceremóniájának be is fellegzett. (Don Quijote is türelmét veszítve őrjöng, valahányszor kacifántos beszéde – amelyen kétszáz évvel korábban senki nem akadt volna fönn – hatás nélkül marad.)

Cervantes és Shakespeare (ha az előbbi végiggondoltan, az utóbbi spontán módon s kissé szertelenül is) mindvégig ezt a módszert követi. Shakespeare néha egészen profán módon. Elmondhatja Hectorral mindazt, amit a lovagi törvények diktálnak: „*Ha tehát Heléna a spártai / Király felesége – s tudjuk, hogy az –, / Természetes és nemzetközi jog / Követeli, hogy kiadjuk; a bűnben / Megátalkodni nem csökkenti, de / Növeli a bűnt.*” A tiszta igazság szempontjából ez Hector véleménye. Egyszerű, becsületes beszéd. Már-már romantikusan tisztességes, mégis minden olvasó és néző számára logikusnak tűnik. Ezután Hector minden hangnemváltás nélkül hozzátessi: „*Mindamellett, bátor véreim, én is / Mellétek állok: tartsuk meg Helénát.*” Kínos pillanatot: a Grál-lovag citálja és magyarázza a törvényt, azután vállat von, és megszegi.

Ez a technika mindkét műben nyomon követhető (hisz a trójai háború hősei lovagoknak számítotak, Don Quijote is folyvást hivatkozik rájuk). Pandarus kertjében a szerelmi lugasra ismerünk, Ajax és Hector birkózásában a nyilvános bajvívás, sőt a lovagi torna persziflázására, s a komolyan nem vett Cassandra személyében még a románcok jósnője is feltűnik. Ám mindez nem különösebben lényeges. Ami sokkal fontosabb, annak az érzésnek az állandó felbukkanása, hogy *valami visszahozhatatlanul elmúlt*. Az a kor, amikor a halálnak és a bosszúnak, a barátságnak és a szerelemnek szertartása, pompája és méltósága, mi több, jelentése volt, már a múlté. Most a halál mocskos és felesleges, a bosszú beteljesíthetetlen, mert félúton elfelejtik, a barátság és a szerelem pedig nem teljesülhet be – legfeljebb kerítő segítségével kielégül, és hamar meggyalázódik.

Don Quijote tudja mindezt. Történetének legmeghatóbb pillanata, amikor félig vakhittel, félig reménykedve elmeséli Sanchónak programját: előbb hírnevet szerez mint kóbor lovag, legyőzi Brocabúnó óriást, és feloldja a varázs alól Perzsia mamelukját, majd a király udvarához siet, aki természetesen felismeri fegyverzetéről és pajzsáról, majd így szól: „*Nosza, udvaromnak valamennyi lovagja, menjetek és fogadjátok a lovagságnak amott közelítő virágját!*” A hercegnő, aki a világ legféldöntőbb szépsége, a lovagra pillant, a lovag órá, s szívük egy szempillantás alatt a szerelem kínjával telik meg. Innen aztán okvetlenül a palota nagytermébe kísérik a lovagot, ahol bíborpalástot adnak rá. Vacsora közben titkon rákacsint majd a királylányra, s az órá, ám ekkor rút törpe lép majd a csarnokba, s kihirdeti a feladatot, amelyet egy régi bölcs útmutatásai alapján a világ első lovagjának kell véghezvinnie. A király feltétlen parancsot ad a jelen lévő lovagoknak, hogy tegyenek próbát, de egy sem hajlandó rá, egyedül a vendéglovag; még aznap éjjel elbúcsúzik hát a királylánytól annak rózsalugasában, de nem tud elaludni, s másnap korán reggel útra kel. (Ekkor a hercegnő már okvetlenül gyengékedik.) A lovag számos várost bevesz, diadalmaskodik a csatákban, és visszatér, de a király nem akarja hozzáadni lányát, minthogy nem tudja róla, kicsoda, a hercegnő mindennek ellenére (nőrablás vagy bármi más úton) nejevé lesz, amit az atya végső soron nagy szerencsének tart, hiszen ez a bizonyos lovag csakis hős király gyermeke lehet. Ennyi a történet. Végső soron csak király után kell nézi, vonja le Don Quijote a végkövetkeztetést.

Az elbeszélés vagy inkább vágyálom lényege természetesen nem az, hogy a tucatlovagregény szinopszist parodizálja. A beteljesülés utáni sóvárgás, a hit, hogy mindez *így szokott történni*, a „feltétlen”, „okvetlenül” és „természetesen” szavak folytonos ismétlődése az, ami meghatóvá teszi a történetet. S természetesen elkeserítővé – mert valami elromlott. Az elbeszélés magában hordja a nosztalgiát, s egyúttal azt, hogy manapság nem így zajlanak a dolgok.

„*A mai korban a legtöbb lovagon inkább a selyem meg a bársony suhog, s drága szövetekbe*

öltöznek, ahelyett, hogy páncéllal öveznék magukat. Ma már a lovagok nem hálnak a szabadban, a levegőég minden zordonságának kitéve, tetőtől talpig fegyverben; ma már nincsen, aki lábát ki sem véve a kengyelből, lándzsájára támaszkodva, legfőbb gondjának ismerje, hogy meglopja az álmot, mint a hajdani kóbor lovagok cselekedtek; ma már nincs egyetlenegy sem, aki egyik erdőből ki-, a másik vadonba berontana, onnan megint a viharzó és háborgó tenger kopár és elhagyott partjára sietne, ahol kis csónakot talál, evező, vitorla, árboc és minden kötélzet nélkül... s már háromezer mérföldnyire van onnét, ahol hajóra szállt, s a távoli, ismeretlen földön partra szökve olyan dolgok történnek vele, hogy méltók a följegyzésre. De manapság a renyhesség diadalmaskodik a serénységen, a tétlenség a buzgalmon, az elmélet a gyakorlaton a fegyverforgatás terén.”

Ezt is Don Quijote mondja. A bolondság mögött megmutatkozik a lehető legszékárabb józanság, a képzelgések mögött a kiábrándult valóságtudat, és persze leleplezi magát Cervantes is, aki azt hangoztatja, hogy temetni jött a lovagregényt, mégis minden sorából árad az elvágyódás.

A teljesség kedvéért képzeljük el Troilus történetét is, ahogy ő képzelné el, s ahogy Don Quijote szájából hallanánk. Lovagunk találkát kér a lánytól, aki sokáig szabadodik, valójában játszik vele, de végül okvetlenül odaadja magát, miután Troilus egy trójai-görög bajvívásban bizonyítja hősiess kiállását szerelme mellett. Ám a görögök gonosz tábornokai, élükön az ármányos Diomedesszel, szemet vetnek a bájos Cressidára, és egy korábbi fogolycsere ürügyén saját táborukba kísérik. Sokáig ostromolják, a lány természetesen ellenáll, de csakis (és feltétlenül) szerelmi zálogából, Troilus kendőjéből merít erőt. A fiú persze idővel kiszabadítja, véres, ámde nemes bosszút áll mindazonokon, akik közeledésükkel zaklatták, és nincs más hátra, mint hogy a mindent eldöntő trójai-görög csatában számos sebbel és győzelemmel tüntesse ki magát. Ekkor végre nőül veheti Cressidát, aki erényességével és tisztaságával, maga pedig becsületével és töretlen hitével írja be magát a lovagi történelembe.

3

Don Quijote örültségéhez visszatérve feltétlenül idéznünk kell néhány pontot: „...Épp-így elég nekem is gondolnom és hinnen, hogy Aldonza Lorenzo szép és tiszteletre méltó; ami pedig származását illeti, azzal keveset törődöm, mert senki sem akarja valami rangra emelni, én pedig azt képzem felőle, hogy ő a világ legelső hercegasszonya... Egyszóval, én azt képzem, hogy amit mondok, valóban úgy is van, maradéktalanul, s szépségét, mindenkit felülmúló tökéletességét olyannak festem képzeletemben, amilyennek óhajtom.” A Mambrin sisakja körüli vitát a következőképpen zárja le: „Éppen azt, amit te borbélytányérnak tartasz, én Mambrin sisakjának látom, más pedig megint másnak fogja mondani.” Amikor pedig szemére vetik, hogy valójában egyszer sem találkozott Dulcinea kisasszonnyal, így válaszol: „Csak az Isten tudja, van-e a világon Dulcinea vagy nincs, pusztá fantom-e vagy sem; s ez nem is olyan tény, amiről szükséges volna az utolsó porcikáig bizonyosságot szerezni. Az én imádoztam sem énbenem fogamzott, sem én nem szültem, de azért olyannak látom, amilyennek lennie kell.”

Amint látjuk, a fenti idézetek azt támasztják alá, hogy Don Quijote minden látszat ellenére két lábbal áll a valóság talaján. Harmadik megjegyzése ráadásul arról árulkodik, hogy ez a vén hidalgó mégiscsak sokat tud a szerelemről, s a lényegét (mert hiszen ennél fontosabbat aligha mondhatunk e tárgyban) minden románcnál egyszerűbben és józanabban fogalmazza meg.

Vagy éppen ez: „Mondja csak, lehet-e nagyobb gyönyörűség, mint ha, mondjuk, egy nagy szuroktavat látnánk itt magunk előtt, egyre forr és kavarog, s benne keresztül-kasul kígyók, gyíkok

s más rettenetes és vad szörnyetegek úszkálnak, de a tó közepéről egyszerre mélabús hang zendül, s ezt mondja...” – és így tovább, a helyszínből újabb történet kerekedik, miközben az egyetlen lényeges információ, amit Don Quijote ad nekünk, természetesen az, hogy a helyszínen *nincs* szuroktó kígyókkal és gyíkokkal, a tóból pedig (helyesebben abból, ami a helyén van) *nem* zendül mélabús hang. Nem is olyan ostoba ez a lovag.

Annak felismerése, hogy egy világ törvényei már nincsenek érvényben, a jelenlegi törvényeihez pedig nem sok kedvünk van, nem kis terhet ró az emberre. Az ilyen emberekből meg azokból, akik még csak fel sem ismerik, hogy anakronisztikus figurák (mint Troilus), egyszerűen belőlük áll a „szobor lovagrend”, amely a két világ közti mezsgyén kóborol. Don Quijote szürke és poros országúton vándorol, és kaland után sóvárog. „*Ez már a Kaland?*” – kérdezi tőle Sancho, amikor a szekelet macacsul szekérnek s az öszvérhajcsárokat macacsul öszvérhajcsárnak látja, vagy épp az ingerült hajcsárok őt páholják el gazdája helyett. (A kérdés Micimackó óvatos puhatólózásait juttatja eszünkbe.) Don Quijotéval ellentétben Troilusban fel sem merül, hogy a háborút másként kellene látni, mint bátor lovagok mérközését becsületük s a lovagi hagyományok védelmében, vagy hogy szerelme (a Szerelem) egyetlen percig is veszélyben forog: „*Megfízetem a görög őrsöket, / S fölkereslek éjszaka*” – mondja Cressidának elválásuk reggelén. Troilus sokkal inkább hasonlít a Don Quijotéről kialakult képre, mint maga Don Quijote, ő ugyanis teljes egészében a lovagkor fogalmaiban gondolkodik: szerelmi zálogban, keszkenőben, bajvívásban... Csak hát a valóság másképp van. *A Lovag* összemomlása, becsületes királyfiból acsargó mizantróppá válása, akárcsak *a Hercegnő* elkurvulása ugyanolyan kétségbeesett száraz, szikkadt szájjal hagy az olvasóban, mint Don Quijote megtérése halálos ágyán. Még a nosztalgiazás is pusztulásra ítéltetett.

Mi lett a világból? A DON QUIJOTÉ-ban a világ hatalmas erdőséggé jelenik meg, amelyben boldogtalan szerelmesek és öngyilkosságra készülő pásztorok kóborolnak. Igazi tragico-comico-pásztori világ. Több helyütt az ardennes-i erdőre emlékeztet (e pástortörténetek, akár az AHOGY TETSIK, kivétel nélkül a lehető legrosszabb befejezés küszöbén torpannak meg, és csodával határos módon érnek boldog véget). Cardenio történetének egy pontja tökéletesen ábrázolja „a lovagkor vége”-szindrómát: az erőszakkal házasságra kényszerített Lucinda esküt tesz szeretőjének, hogy a pap kérdésére nem boldogító igennel, de tördőfessel válaszol majd. Az esküvőn felhangzik a kérdés... és a lány természetesen sápadtan, habozva, de igennel felel. Ebben a kis történetben benne van a TROILUS ÉS CRESSIDA szereplőinek összes véres esküvése, a szerelmi és bosszúfogadkozások. A kevéssé romantikus lelkű Sancho is a gazdag Camachónak adná a kismizett Basilio által áhított leányt, Camacho szakácsai ugyanis tyúkhúslevesvel vendégelik meg az arra tévedőket.

Az elvárások persze teljesíthetetlenek. Meg kell értenünk Marcelát, a kegyetlen pásztorlánykát is, aki egyetlen legénybe sem szeretett bele azok közül, akik miatta lettek öngyilkosok, vagy bolyonganak félőrülten az erdőben. Józan korban élünk, tudjuk, hogy a hölgyek nem feltétlenül vesztik el a fejüket pusztán attól, hogy valaki beléjük szeretett. A férfiak sem. De a lovagregények egy olyan világ fikcióját adják, ahol mindez nem elképzelhetetlen, s azok, akik a „szobor lovagrendhez” tartoznak, akár célt is érhetnek.

Don Quijote világának legriasztóbb tünetével akkor találkozunk, amikor a falu borbélyja és plébánosa szabályos könyvégetést rendez. A pap a következő ajánlatot teszi, mihelyt az utolsó könyvet is a máglyára dobta: „*Ha a tisztelt társaság óhajtaná, most mindjárt elmondanék egyet s mást, hogyan kellene a lovagregényeket írni, hogy jók legyenek, sőt talán még hasznosak is.*” Hátborzongató pillanat. A kor tükre és foglalatja.

4

A TROILUS ÉS CRESSIDÁ-nak egyetlen olyan szereplője van, aki mindvégig tudatában van annak, hogy a világ nem jó, de az emberek determinálta végzet feltartható, ha csupán időlegesen is. Ez a szereplő Pandarus, a jólelkű tréfacsináló, aki azért boronálja össze a szerelmeseket, hogy legalább egyetlen éjszakájuk legyen ebben a kegyetlen világban, amely előbb-utóbb elpusztítja vagy megrontja őket. Pandarus a maga szempontjából jogosan vár hálát Troilustól, amiért segített neki összehozni egy éjszakát az imádott leánnyal, aki egy áruló trójai lánya, s nemsokára nyilván visszakerül apjához. Vagy ha nem, akkor Troilus esik el a csatában. Vagy egyszerűen csak romlottak lesznek ebben a feje tetejére állt világban. Pandarus megszállottan hisz abban, hogy jót tesz, hogy ő, a sokat megélt nagybácsi a fiatal szerelmesek bástyája, segítője és védelmezője. S amikor a csatába induló Troilus ezt vágja hozzá: „*El, kerítő! lakáj! Bűn mocska, szenny, amíg élsz, rád, s örökké a nevedre!*” – ő csak bénultan, semmit sem értve, elveszetten áll a zűrzavarban; csak jót akart, de ezek a fiatalok mindent elrontanak, s ő már soha, soha nem lesz képes megérteni ezt a világot. Az utolsó jelenetben fulladva, nyavalyáira panaszkodva lép be; eddig sosem beszélt magáról, csak tréfálkozott, szervezett, duruzsolt mindenki fülébe, és maga volt a tobzódó vitalitás. Most ellenben a halálát jósolja.

Hogy miért volt szükség Pandarus szerepének részletesebb kifejtésére, az a DON QUIJOTE egyik bekezdéséből rögtön magyarázatot nyer. A lovac sorban megkérdezi a gályára induló rabokat, mit követtek el. Különösen egy szürke szakállú vénember ragadja meg a figyelmét.

„Ami a kerítőséget illeti – mondta a jóképű öreg –, azt nem tagadhatom. Én azonban azt gondoltam, senkinek nem teszek ezzel rosszat, csak az volt a szándékom, hogy a világ örvendezzék, s békében és nyugalomban éljen minden civakodás és gyötrődés nélkül. De ez a jó szándék mit se használt, s most már mennem kell oda, ahonnan többé sohasem fogok visszatérni, mert nagyon rám súlyosodtak az évek, és a hólyagbaj egy percig sem hágy nyugodnom. – Ezután sírva fakadt.”

A részlet nem igényel magyarázatot. Különben nemcsak Pandarus történetét zárja le, de rímel a La Mancha-i plébános ajánlatára is (aki okítana minket, hogyan kell jó és hasznos lovagregényeket írni). Ezt a vén kerítőt vélhetőleg azok ítélték el, akik hasonló sorsot szánnak a lovagregényeknek, mint a plébános, esetleg már az őáltala szerkesztett és cenzúrázott könyveken nőttek fel.

5

Amikor Don Quijote Beltenebros lovag szerelmi öngyötrését kívánja utánozni, e célból pedig (mint tervezi) levetkezik, ugrándozik, bukfencet vet, érthetetlen dolgokat rikoltozik, és többször a sziklának rohan majd, komikus hatást kelt mindezzel, miután egy másik ember fájdalomkitörését akarja reprodukálni. Tudja, hogy az őrzöngő lovagok kora lejárt, mégis az üres formához fordul, és beismeri, hogy nem tud Beltenebros lovag módszerénél jobbat; noha nem tekintheti sajátjának, sajátja talán a kóbor lovagok rendjének.

A megállapítás azonban, akárcsak a képzelt s valós Dulcinea viszonyának tökéletes lényegtelenységére való rámutatás, alapvető igazságot rejt magában; annak felismerését, hogy a boldogtalan (vagy boldog) szerelmes rítusai korról korra megegyeznek, s éppenséggel nem azért, mert nem tudnak újat kitalálni, hanem mert a boldogtalan

lélek valóban képtelen másképp utat találni fájdalma kitörésének, mint az őrzőngő szerelmes szerepébe helyezkedve tombolni. Don Quijote tombolása (amelynek nem véletlenül nincsen tanúja) nem egyszerű szerelmi szenvedés, hanem az alaktalan, megfogalmazatlan, behatárolhatatlan fájdalom és kétségbeesés kitörése. Olyan, mint valami vad tánc, és Cervantes szemérmesen csupán a rá való készülődést és az utána következő pillanatot írja le (ami nem elhanyagolható körülmény, figyelembe véve Cervantes kínos pontosságát és bőbeszédűségét). Ebből akár a szerzőre nézve is levonhatunk következtetéseket.

Don Quijote képzeletbe menekülésének tudatossága, fantaziálásainak józansága csak egyik aspektusa annak, ahogy a regény a képzelet és realitás kérdésével eljátszik. Az olvasó éppen hogy megszokja az „ébredés álmodás” keretét (nem áll távol Calderón víziójától), amikor kitér a keret, s Don Quijote és Sancho Panza egyszeriben regényhősökké válnak. Kommentálni kezdik saját nyomtatott alakjukat, vitáznak azzal, hogyan ábrázolták őket. Mindez több értelmezési lehetőséget vet fel, de az egyik kétségkívül az, hogy Don Quijote a saját szeme láttára indul meg a képzetté, fikcióvá válás útján. Ily módon ő maga szolgáltat bizonyítékot arra nézvést, hogy kóbor lovagok valóban *nem léteznek*, legfeljebb a lovagregényírók képzeletében. Ám ez nem több annak pusztá beismerésénél, hogy Don Quijote, akár csak a „szobor lovagrend” többi tagja, két világ polgára.

Don Quijote egyetlen célja, hogy halhatatlanná váljon (az „ébredés álmodás” későbbi mestere, Homburg hercege ugyanezt fogalmazza meg). Ebben az sem akadályozza meg, ha egy-egy hőstette nem több jól sikerült hazugságnál; másfajta józanságról árulkodik, amikor Sancho fülébe súgja a Clavileno-kaland végeztével: „*Ha azt akarod, hogy elhiggyék, amit az égben láttál, azt kívánom, hogy te is elhidd, amit én láttam a Montesinos barlangban.*” És Don Quijote meg is szerzi a halhatatlanságot; a második rész egyébről sem szól, mint az ostoba játékokról és ugratásokról, melyeket ranjongói űznek vele. Csakhogy a játékok kivétel nélkül Don Quijote megdicsőüléséről szólnak; mikor a bús-képző lovag úgy poroszkál végig Barcelona kikötőjén, hogy hátára valaki „*Ez Don Quijote*” feliratú cédulát ragaszt, s így lépten-nyomon „*feltétlen hívei*” szólítják meg, voltaképpen véget ér Cervantes története. Nem az a fontos pillanat, amikor halálos ágyán Don Quijote eladja a már megszerzett halhatatlanságot, hanem ez a barcelonai sétalovaglás, a rajongókkal, akik leborulnak a lovag előtt, háta mögött pedig ujjal mutogatnak rá. Don Quijote lovagi apoteózisának és lelepleződésének e kettős tükre a regény és a kor legfontosabb, emblematisz pillanata. A megdicsőülés és a végképp nevetségessé válás pillanata.

6

A reneszánsz szikár józansága rég eltűnt, sokak szerint ismét a csodák korában élünk. A népes szobor lovagrend viszont még most is ott várakozik távoli csataterén, fittyet hányva az évszázadoknak, s vélhetően míg világ a világ, sok tagot fog számlálni. Nem nehéz őket felismerni; reménytelenül romantikusak, bíznak benne, hogy néhány szélmalom helyén óriásokat találnak, s amikor villamosra szállnak vagy közértebe mennek, nem tartják lehetetlennek, hogy kalanddá fog válni. Makacsul ismételtgetett önbizalom jellemző rájuk, jelszavuk, hogy a vágy sorsa a beteljesülés, amelynek hiánya nem múló nyugtalansággal sújtja őket. Sokat járnak moziba, szeretik a régi filmeket. Egyre távolabb kerülnek Dulcineájuktól, s ha a románcok törvényeit nem látják működni

(tehát varázslók mesterkedésére sem gyanakodhatnak), egy időre megzavarodnak. Néhányan a világ számlájára írják a dolgot; ilyenkor tetszelegnek önnön erőfeszítéseik heroizmusában, de azért elgondolkodnak, érdemes-e továbbra is a szobor lovagrendhez tartozniuk. Öt-hat balul kiütött kaland után (legalább kalanddá váltak!) a legtöbbben arra hajlanak, hogy nem.

De ki emlékszik Alonso Quijanóra?

Tengelyi László

ÉLETTÖRTÉNET ÉS ÖNAZONOSSÁG

Történetek szövik át az időt, amelyben élünk. Helyünket a világban, még mielőtt magunkra eszmélnénk – sőt talán nem túlzás azt állítani: még mielőtt megszületnénk –, családi elbeszélések jelölik ki. A ránk hagyományozott történetekhez azután hozzátesszük a magunk állandóan változó, nyugvópontra még halálunkkal sem jutó történetét. Ami kívülről ér bennünket, és amit magunk teszünk, amit gondolunk, képzelünk és tapasztalunk, amitől félünk és amit remélünk, elmondjuk magunkról, és elmondjuk egymásról, elmondjuk *újra* és elmondjuk *másként*. Elbeszéléseink visszavisszatérnek a már elmondottakra, és ismét előről kezdik: így próbálják körülvenni és befogni az elszökő történéseket. Amit tudatosan elhallgatunk, és amit öntudatlanul elhárítunk magunktól, a már elmondottak és még elmondandók árnyékában húzódik meg.

Itt azonban rögtön fölmerül egy kérdés. Thomas Mann A VARÁZSHEGY-ben eltöpreng azon, hogy vajon „*elbeszélhető-e az idő*”. Egy „*időregény*” – *Zeitroman* (a magyar fordításban az „*időrajz*” kifejezés szerepel) – veti fel ezzel nem csupán minden időregény, hanem egyszerűen minden élettörténet alapkérdését.

Az a „*hermetikus varázslat*”, amely a szöveg szerint az elbeszélés sajátja, lehetővé teszi a regény számára, hogy ironikus játékot űzzön ezzel a kérdéssel. A mű válaszként olyan kifejezést kínál, amely azt sugallja, hogy az élettörténetet titokzatos egység hatja át. Ez a kifejezés így hangzik: *sors*.

A sorsot Hans Castorp említi Mynheer Peeperkornnal folytatott nagy beszélgetésében. Jelentőségteljes módon teszi ezt: először elejti a szót, majd visszatér rá, jelzi, hogy még mindig ez jár az eszében, de azután ismét másról kezd beszélni. Végül azonban mégiscsak megmagyarázza, hogy mire is gondolt, amikor a „sors” szót említette: „*Clawdia kedvéért, Settembrini úrral dacolva, az értelemellenesség elvének, a betegség zseniális elvének a szolgálatába szegődtem, hiszen talán már előbb is, régebből is azt szolgáltam, és idefenn maradtam...*” „*...hiszen talán már előbb is, régebből is*”: ezek a szavak mutatják a legvilágosabban, mit is kell itt „sors”-on értenünk. Ez a kifejezés az életnek olyan *rejtett egyöntetűséget* tulajdonít, amelyre magunk is döbbenettel eszmélünk rá.

Nem kétséges, hogy a sors gondolata választ kínál minden időregény alapkérdésére, amely minden élettörténet alapkérdése is egyben: nem lehet ugyan „*elbeszélni az*